

ד"ר ישראל רוזנסון

עבר הירדן בספר בראשית

ראשי-פרקים

- א. ארץ כנען - הבטחה, גבולות, ודרכי רכישה ג. המסע לקבורת יעקב
 ב. המרדף אחרי ארבעת המלכים ד. עבר הירדן המזרחי ומושג הגבול

⌘ ⌘ ⌘

בשורות שלהלן נעסוק במשמעותו של עבר הירדן במרקם הגיאוגרפי-דתי של ספר בראשית. כ'הנחת עבודה' ניתן להציג את הקביעות הבאות:

1. ספר בראשית מציג עמדות רעיוניות ייחודיות, המשתלבות כמובן כמרכיב וכיסוד בהשקפה המקראית הכוללת והרחבה, אך אין להתעלם מייחודן, ודווקא מתוך ייחוד זה תושג הבנה טובה יותר של המכלול. עמדות מיוחדות אלו קשורות גם לעניינים גיאוגרפיים ולמשמעותם הדתית.

2. עבר הירדן המזרחי מהווה עבורנו משהו שמעבר לעמדה גיאוגרפית או ייצוגית של מצב הסטורי. סמליותו מוקנית בכוח היותו חלק מארץ ישראל הגיאוגרפית - בין הים למדבר - שאינו נכלל בארץ כנען. סמליות זו חורגת משאלת עבר הירדן, וחשובה לבירור מעמדו הדתי של מושג הגבול הטריטוריאלי במקרא.

בהישען על הנחות אלו, ומתוך חקירת פרשות המתייחסות לגבולה המזרחי של ארץ כנען בספר בראשית, נברר את עניינו של הגבול כמושג דתי, ובמבט רחב יותר מעמדה הסמלי של הגיאוגרפיה במקרא.

א. ארץ כנען - הבטחה, גבולות, ודרכי רכישה

נקודת המוצא הגיאוגרפית-דתית בספר בראשית היא הבטחת הארץ - ארץ כנען. נושא זה עולה שוב ושוב בספר בניסוחים שונים ובאפיונים שונים של הארץ המובטחת, החל מהוראת ה' לאברם לילך "אל הארץ אשר אראך" (יב,א), וברור למדיי שזו ארץ כנען - "ויצאו ללכת ארצה כנען ויבאו ארצה כנען" (יב,ה).¹ ההבטחה במקום שכם אלון מורה - "לזרעך אתן את הארץ הזאת" (יב,ז). אף שהביטוי 'הארץ הזאת' עשוי לשאת משמעות מקומית, שכן 'ארץ' עשויה להתפרש

1 שאלה בפני עצמה היא מה פשר ציון הליכת תרח לארץ כנען: "ויצאו אתם מאור כשדים ללכת ארצה כנען ויבאו עד חרן" (יא,לא). כביכול, תרח יודעי ללכת לארץ כנען, ובנו אברם נזקק לתדרוך 'הארץ אשר אראך'. לא נדון בכך במסגרת זו.

בפשטות כחבל ארץ,² הרי כאן יש מקום להבינה כמדומה כארץ כנען בכללותה, אם כי עדיין - ולכך חשיבות רבה באשר למה שייאמר בהמשך - נותרת עמימות-מה באשר לגבולותיה. וזאת חרף ציון גבול מסוים - גבול הכנעני שנתפרט בטרם צווה אברם בילך לך' (י,ט). זאת עולה משום שכזכור 'אראד' אפיין קודם את הארץ, והעת לראייה תבוא בהמשך. מכל מקום, הסמיכות 'והכנעני אז בארץ... לזרעך אתן את הארץ הזאת' (יד,ו-ז) מזכירה את כנען. זה מפנה אותנו כמובן לגבולו של הכנעני - הגבול היחיד המצוין ב'לוח העמים': 'ויהי גבול הכנעני מצידן באכה גררה עד עזה באכה סד'מה ועמרה ואדמה וצבים עד לשעי' (י,ט). אם אנו מזהים נכון את המקומות הנזכרים בפסוק, זוהי ארץ כנען בגבולותיה הידועים (פחות או יותר).³ בהשוואה לאפיוני גבול אחרים במקרא, אין זה גבול מדויק במיוחד.⁴ הדעת נותנת שהוא הותווה לאו דווקא בתוואים מדויקים, אלא בשימוש במקומות חשובים לספר בראשית, במיוחד הגבול הדרומי, שם הוצבו סדום ועמורה מהפרשה הידועה, גרר מסיפורי אברהם ויצחק, ואולי שיבוץ עזה הידועה מהכתובים המצריים כשערה הדרומי של הארץ,⁵ רומז לאוריינטציה מצרית. הגבול המזרחי כאן עמום, וזו נקודה חשובה לדיון בהמשך. אולי משום שמדובר כאן בבקעת הירדן ובים המלח, יש בו כדי לציין את הירדן מבלי לנקוב בשמו.⁶ כשמדובר על הגבול המזרחי, ראוי להוסיף את פרשת 'יצירת' עמון ומואב - עמים שנוכחותם מתווה בהכרח גבול מזרחי, כללי ככל שיהיה, באזור ים המלח וצפונה ממנו. בהקשר זה חשוב לציין, כי מודגש שיצירתם של עמים אלו התרחשה ממזרח לצוער - 'ואל תעמד בכל הככר ההרה המלט פן תספה' (יט,יז); 'ויעל לט מצוער וישב בהר...' (יט,ל) - שניתן לראותה כנקודת גבול דרומית מזרחית של ארץ כנען. בצידם ראוי לציין את עשו, התופס את הר שעיר ('ויקח עשו את... אשר רכש בארץ כנען וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו... וישב עשו בהר שעיר' - לו,ו-ט). כלומר, התפיסה הגיאוגרפית של ספר בראשית רואה את אדום בדרום-מערב של הארץ.

2 "גור בארץ הזאת" (כו,ג) שטאמר ליצחק מתייחס ככל הנראה לחבל הארץ שבאזור גרר.

3 ב' מזר, ערך: ארץ ישראל, אנציקלופדיה מקראית, א, עמ' 608-616.

4 גבולות פרשת מסעי, וגבולות יחזקאל המבוססים על דפוס גבולות 'מסעי' מהווים דוגמה מופתית לדיוק בשרטוט הגבול. התחושה העולה היא של מפה שאומנם במגבלות ההמתחה המקראית איננה מצוירת, אך היא כתובה בדקדקנות.

5 "אפעל, ערך: עזה, אנציקלופדיה מקראית, ו, עמ' 116-122.

6 הדבר קשור לזיהוין על אדמה וצבים. אם יש למקמן - וזה מקובל למדיי - בבקעת הירדן, ברור שהטיעון שהועלה למעלה מקבל משנה תוקף.

נקודה חשובה נוספת בהתייחס ל'ארץ' העומדת לדיון קשורה בדרכי ה'רכישה' של שטח המתוארות בספרנו. בספר בראשית רכישה זו איננה קשורה בכיבוש צבאי ישיר התופס לאורך זמן (למעט אולי פרשת כיבוש שכם בידי בני יעקב), אלא בדרכים של קנייה ותפיסת חזקה. ראוי להצביע על 'רכישה' באמצעות 'ראייה-מבט' ובאמצעות הליכה. רמזנו לעיל להיות הביטוי 'הארץ הזאת' דו-משמעי, במיוחד כשמדובר בהקשר של ראייה - 'אראך', שהיא בהכרח מצומצמת. אם כן, לפי התיאור הפשוט המדגיש ראייה, בשלב זה לא משתמעת מכאן רכישה של שטח נרחב.

בפרק יג חלה כמדומה העמקה של היקף הרכישה. בתחילה באמצעות הרחבת מעגל הראייה - "שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפנה ונגבה וקדמה וימה. כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם" (יג,טו). מסתבר כי כאן הראייה חורגת מראייה פשוטה; מדובר בנקודת תצפית גבוהה, המאפשרת לחלוש במבט על שטח נרחב. ומיד בהמשך: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה" (יג,יד), וברי שגם ההליכה יוצרת זיקה לשטח נרחב. ואח"כ מובא ביטוי מיוחד במינו - "ויאהל אברם ויבא וישב באלני ממרא אשר בחברון" (יג,יח). 'ויאהל' קשור בנדודים המסומלים על ידי אוהל, שכאן מסתבר עשויים לציין את הרכישה. כביכול, הנודד מקיים את הצו 'התהלך בארץ'. בשורות שלהלן ננסה לפתח רעיון מרכזי בהישען על העמימות דלעיל. ננסה לבחון דרך 'רכישה' נוספת של שטח במרחב הגיאוגרפי של ארץ כנען הקשורה באירועים שונים שמתנהלים בספר בראשית.

ב. המרדף אחרי ארבעת המלכים

שאלת הזיקה בין המאבק באירוע המלכים וירושות עבר הירדן נידונה בכמה מקומות,⁷ ואנו נציע את שיטתנו. ראשית, נפתח במיקום הפרשה בספר, ובנידון הזה יש להצביע על סמיכות הפרשיות המעניינת. מיד אחרי הבטחת ארץ כנען מסופר על 'פלישת' ארבעת המלכים. להלן יתברר כי מתוך פרשה זו מבצבץ הצעד הראשון לרכישה של עבר הירדן.

נקודה חשובה קשורה למקום הקרב - "כל אלה חברו אל עמק השדים הוא ים המלח" (יד,ב) - שניתן לראותו כאזור הגבול הדרום-מזרחי של ארץ כנען.

7 ז' קלאי, 'מסע כדרלעומר בראי ההיסטוריוגרפיה המקראית', שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, י, תשמ"ט, עמ' 169-193; י"ב בן נון, "ה'ארץ' ו'ארץ כנען' בתורה", מגזים, יז, תשכ"ב, עמ' 46-9 (במיוחד עמודים: 41-33).

המסלול של תנועת ארבעת המלכים מתואר בפרוטרוט, ודומה כי הוא ממוקם לאורך 'דרך המלך' בעבר הירדן המזרחי - "ויכו את רפאים בעשתרת קרנם ואת הזוזים בחם ואת האימים בשוה קריתים. ואת החרי בהררם שעיר עד איל פארן אשר על המדבר" (יד, ח). מסע זה עשוי להגיע עד אילת (איל פארן) ועד קדש ברנע בגבולה הדרומי של ארץ כנען, כפי שעולה מסיום המסע - "וישבו ויבאו אל עין משפט היא קדש ויכו את כל שדה העמלק וגם את האמרי הישב בחצצן תמר" (יד, ז). כאן המסע מתנהל לאורך הגבול הדרומי של ארץ כנען - פחות או יותר לאורך ציר המסתעף מדרך המלך מצרימה. לאור 'מפה' זאת, מצטיירת המלחמה נגד חמשת המלכים בעמק השדים כסעיף קטן יחסית של מגמה גדולה להשתלט על עבר הירדן המזרחי, שבו נקבעה כידוע 'דרך המלך'. ויצויין, אין בסיפור הקרב רמז ישיר למסע בארץ כנען גופה, אם כי נוכחות כוח צבאי ופוליטי משמעותי בדרך המלך עשוי להשפיע פוליטית גם על המתרחש ממערב לירדן. ואפשר שבראייה כוללת יש לראות נסיון ליצור אלטרנטיבה אסטרטגית לשלטונם של המצרים בדרך הבין-לאומית המרכזית העוברת במישור החוף, הלא היא הדרך הידועה בכינוי 'דרך היס'. מציאות זו משתקפת אולי מסיפור מלכי צדק מלך שלם המובא בהמשך, שבו נראה כי גם מלך בעבר הירדן המערבי קשור בדרך כלשהי למהלכים שנקמו בקרבות ארבעת המלכים. אולם, קרוב לוודאי שאברהם היושב בחברון איננו מוטרד במישרין. להבנת ההתרחשויות הוא נזקק לדיווח - "ויבא הפליט ויגד לאברם העברי והוא שכן באֶלְנִי ממרא" (יד, יג). וזאת לדעת, לאור המציאות בארץ כנען וסביבותיה בתקופת הברונזה התיכונה והמאוחרת אפשר להבין את סיועו של אברהם ללוט לא רק בכוח האחוזה המשפחתית ('אחיו' - קשר דם), אלא גם במסגרת של יחסי חסות שהעניקו נוודים לערי ממלכה.⁸ במקרה של אברהם זיקה יחסית לערים סדום ועמורה ואולי גם שלם; ובכל זאת, עדיין אין זה אומר שנפגע באופן ישיר מאירועי פלישת ארבעת המלכים.

מכאן הולך ומתגלגל סיפור המרדף המתואר כך: "וירק את חניכיו ילידי ביתו שמנה עשר ושלוש מאות וירדף עד דן. ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכס וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק" (יד, ד). אין להוציא מהתיאור הזה הוכחה ישירה שאת החלק הראשון של המרדף עצום הטווח ביצע אברהם בעבר הירדן המזרחי; סביר שנע בארץ כנען עד לדן. יתירה מזו: דן מפריעה במובן מסויים לתפיסה

8 נ' נאמן, ארץ ישראל תקופה הכנענית. בתוך: ההיסטוריה של ארץ ישראל, א, התקופות הקדומות (עורך: י' אפעל), ירושלים 1982, עמ' 158-160.

מזרחית של המרדף החשובה לטיעון שנעלה בהמשך; אך מצד אחר הגיוני שרודפים לאורך ציר תנועת הנמלט, וזה בעבר הירדן המזרחי. אך אפשר שהלך בציר מוכר לו יותר, ואולי קצר יותר - דרך גב ההר של ארץ כנען; ובראייה גיאוגרפית כללית של המהלך הזה ניתן לראות בו ביצוע של איגוף ממערב. בסוגיות של שחזור מהלכים שכאלו קשה מאוד להגיע לכלל הכרעה, ומכל מקום ברור שארץ כנען לא נזכרת במפורש. לכל היותר עשויה להסתמן כאן נקודת גבול צפונית ידועה של ארץ כנען. בנסיבות אלו הדגשת דמשק והאזורים שמצפונה הנרמזים כאן עשויים לכוון שוב ל'דרך המלך', שכן דמשק היתה צומת מרכזי בדרך זו, שבה נפגשו גם הנתבים הבאים מן הדרך שבמישור החוף - דרך הים. יתירה מזו: די ברור שהמהלך הזה של אברהם, יהא מסלולו המדויק אשר יהא, יש בו כדי לבטל את תוקף כיבושי ארבעת המלכים בעבר הירדן, ועל כן מעניק לאברהם איזו זכות בחבלים הללו. מה טיבה של זכות זו? על כך ניתן להרבות בפרשנויות שאין תואמות בהכרח זו לזו. אך מכיון שהבטחת הארץ דלעיל אינה עומדת בפני עצמה, וכאמור, איננה מודגשת די הצורך מבחינה גיאוגרפית, ובעיקר מתייחסת לראייה ולהליכה, יש כאן פתח למשהו נוסף - בתנאים של עמימות יחסית בכל הקשור להיקף הטריטוריאלי של הארץ ולאופני הרכישה, אפשר שנפתח כאן פתח להרחבתה בהקשר של עבר הירדן המזרחי.

בהקשר הנידון ראוי לתת את הדעת להבטחה הבאה: "לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת. את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמני. ואת החיתי ואת הפרזי ואת הרפאים. ואת האמרי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבוסי" (טו, יח-כא). כלומר, בשולי פרשה זו אנו למדים על התייחסות גם למרחבים שממזרח לארץ כנען, והדברים עולים בקנה אחד עם הקריטריונים של רשימת כיבושי ארבעת המלכים.

ג. המסע לקבורת יעקב

קבורה היא אחד העניינים המשמעותיים ביותר בעולמו של המקרא בכלל, והדברים בולטים במיוחד בספרנו שקביעתו הדתית מהדהדת: "כי ממנה לקחת כי עפר אתה ואל עפר תשוב" (ג, יט). משמעות קבורת האבות והאמהות, עניין התובע הבהרה בפני עצמו הוא, הקשור כמובן למעמדה של מערת המכפלה בספר. באופן כללי, הדברים קשורים בקשר ההדוק שטווה המקרא בין רכישת הקבר לרכישת הנחלה, ובמובן רחב יותר, בין המוות לחיים. אשר ליעקב, ברור שבנסיבות הידועות של שהותו במצרים, הקשיים האובייקטיביים בנוגע לקבורתו גדולים

ביותר, והכתוב מקדיש מקום נרחב להתמודדות של יוסף עם קשיים אלו. בקשת הרשות של יוסף לקבור את אביו ("ידברו נא באזני פרעה לאמר, אבי השביעני לאמר הנה אנכי מת בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען שמה תקברני ועתה אעלה נא ואקברה את אבי ואשובה" - נ,ה), עשויה להתפרש כמסמלת את ההיבט הלאומי העומד כאן לדיון. רוצה לומר: האם יעקב נתפס כאביו של משנה למלך מצרים, הראוי בתוקף מעמדו זה לחניטה ("ויצו יוסף את עבדיו את הרפאים לחלט את אביו" - ג,ב); או שניתן לקבור בהליך המקובל במשפחת האבות? זהו ויכוח סמוי, שבתוקף הזיקה של קבורה לאדמה ולנחלה נושא גם מטען טריטוריאלי, קרי: טמון בו בוויכוח העומד על הפרק פוטנציאל לממש את הזיקה לנחלה היקטנה באזור חברון, וגם הנחלה היגדולה - ארץ כנען המובטחת.

מכאן תלך ותתברר הסמליות של מסע הקבורה המתואר בפרוטרוט ובאריכות. לענייננו הפרט החשוב הוא: "ויבאו עד גרן האטד אשר בעבר הירדן ויספדו שם מספד גדול וכבד מאד ויעש לאביו אבל שבעת ימים. וירא יושב הארץ הכנעני את האבל בגרן האטד ויאמרו אבל כבד זה למצרים על כן קרא שמה אבל מצרים אשר בעבר הירדן" (ג,י-יא). 'עבר הירדן' של פסוקנו הוא עבה"י המזרחי, שכן מה טעם להכתיר בכינוי 'עבר הירדן' את ארץ כנען הידועה היטב בשמה זה? אם כן, עבר הירדן המזרחי עומד לכאורה כניגוד לארץ כנען, אך כאן דווקא מודגש 'יושב הארץ הכנעני'. הדבר מוזר, שכן, מבין עמי הארץ וסביבותיה, האמורי הוא המיוחס לעבר הירדן,⁹ ובצדו העמים שהוזכרו לעיל בפרשת ארבעת המלכים. אמת, ניתן ליישב זאת - לדעתנו בדוחק - בראיית האירוע שמקומו הגיאוגרפי לא הוזכר (גרות' הרבה יש בעולם) כמתרחש בבקעת הירדן, שלפי עולם המושגים הגיאוגרפי המקראי קשורה לכנעני.¹⁰ אולם לדעתנו, המשמעות של החיבור 'כנען - עבר הירדן' סמלית, ויש לכתוב עניין לרקום שיוך כלשהו של עבר הירדן לארץ כנען.

כל זה ברמת הטקסט. ברמה הטקסטית חיבור זה נעשה באמצעות הדגשת ההספד, שהוא מעין קבורה. קבורה יוצרת קשר לנחלה; ואפשר שגם בימעין קבורה נוצרת זיקה כלשהי לנחלה. זאת ועוד, המהלך הגיאוגרפי עצמו הוא תמוה. מסע לארץ כנען יכול להתבצע כמובן שלא דרך עבר הירדן, אלא בנתיב הידוע בתורה כדרך ארץ פלשתים (שמות יג,יז), שהוא חלק מן הדרך הבין-לאומית -

9 כך עולה מההתייחסות המרובה לאמורי ולמלכי האמורי בספר במדבר, וזכרון מלחמת האמורי נותר גם במקומות אחרים במקרא.

10 ראו סקירת הדעות אצל: י קיל, דעת מקרא לבראשית, ג, עמי שמה-שמו. וכן: אייפ רייני, עולם התנ"ך לבראשית, עמי 255.

דרך היס. זהו נתיב צפוני, שבדרך כלל נעו בו המסעות המצריים המפורסמים לארץ. תנועה דרך עבר הירדן אפשרית כמובן בנתיב 'דרך המלך', המזכיר את מסע אברהם, שנידון לעיל. אולם אין זו הדרך הפשוטה לחברון. ושוב, מדובר כנראה בניסיון ליצור גיאוגרפיה סמלית המדגישה קשר לאזור, שלימים יעברו בו מסעות בני ישראל בבואם ארצה, והוא יעמוד כמושא לבקשת בני גד וראובן להתנחלות. גיאוגרפיה סמלית שאינה מסתפקת בעובדות הגיאוגרפיות הפשוטות כהוייתן.

ד. עבר הירדן המזרחי ומושג הגבול

בבירורנו הנסוב סביב ענייני ספר בראשית עסקנו במספר אירועים הקשורים לעבר הירדן. בטרם נסכם את משמעותם, נדגיש שאף שאנו נוטים לדבר על המשמעות הסמלית של הגיאוגרפיה, זו אינה עזיבה מוחלטת של הגיאוגרפיה כפשוטה. המצע הגיאוגרפי העומד ביסוד הכתובים עשוי להיות מוסבר על פי דרכי החקירה של המקצוע, חרף חריגות מהסדר הגיאוגרפי הפשוט. אך השאיפה להרבות בתיאורים גיאוגרפיים איננה מצטמצמת לגיאוגרפיה כפשוטה! היא קשורה כמדומה, לרצון להעניק משמעות דתית לשטח. שאלת מעמדו הדתי של עבר הירדן ראוייה להרחבה ומצריכה דיונים בענפים שונים של המקרא בפרט, והעולם היהודי בכלל, ואנו הסתפקנו כאן רק בשאלת מעמדו בספר בראשית, ספר בו יש מעין הנחה הידועה במינוח המדרשי 'מעשה אבות סימן לבנים'. אך אסור לטעות בפרשנות פשטנית של המונח הזה! לדעתנו אין כאן רק רמז ברמת העובדות למה שעתיד להיעשות בעתיד; ויש כאן גם יותר מאשר יצירת קשר בין דורות האבות והבנים באמצעות הפגנת פעילותם באותו שטח. בהקשר הנידון אנו מבינים 'מעשי אבות סימן לבנים' בכמה משמעויות, שהראשונה ביניהן היא הפגנת אופיים המתנחל של האבות. בניסוח אחר: תובנה מעמיקה יותר של ההיסטוריוגרפיה המסתתרת בין שורות הטקסט המקראי. זה מתבטא במתיחה רבתי של מה שאנו מכנים 'התנחלות' מבחינת משך הזמן. ואשר למהות, יש בכך הפיכת התהליך ההיסטורי הכל כך חשוב במקרא להרבה יותר ממושך ממה שנראה במבט ראשון. ההתנחלות מצטיירת כתהליך אינסופי, שראשיתו בזור האבות, וכל תקופה וכל דור תורם את שלו בהתאם ליכולתו, לנסיבות המיוחדות ולדרכי הפעולה שלו. הזיקה האינסופית הזו לארץ ישראל תורמת תרומה חשובה להבנת ההיסטוריה היהודית על מעלותיה ומורדותיה. בספרנו זה כרוך בין השאר בהקהיית ההבדל החד שבין נודדות להתיישבות על הפוטנציאל ההרסני של העימות ביניהם (מקרה קין והבל). אם כן, במובנים הנידונים כאן האבות היו מתנחלים!

הדברים מתבטאים בראש ובראשונה בכל הקשור לארץ כנען גופה. אולם, וכאן אנו מגיעים לעיקר דיוננו: אשר לארץ כנען נאמרו דברים מפורשים מאד ביחס לאותו טיפוס של נוכחות האבות המאפשר לראותם כמעין מתנחלים; ואילו באשר לעבר הירדן הדברים מובעים ברמיזות שנותחו לעיל. כלומר: ניתן לדבר כאן על בהירות לעומת עמימות. באופן עקרוני זה תואם לדעתנו לדגם של ההתייחסות לעבר הירדן במקומות אחרים במקרא. נצטמצם כאן לשתי דוגמאות בולטות שתוצגנה בתמציתיות מרבית. ההתנחלות של שבטי גד וראובן בעבר הירדן המזרחי מוצגת אליבא דספר במדבר, במין אופן שיש בו צד חזק של בדיעבד. אך משנתקבלה בקשתם - והיא לא היתה מתקבלת ללא צד מסויים של היתר מלכתחילה - נוסף להם מחצית שבט מנשה, כדי ללמד שיש כאן נחלה לאומית שאינה נובעת אך ורק מרצונם האינדיווידואלי של שני שבטים. לגיטימציה נוספת מוענקת להתיישבות בעבר הירדן בפרשת המזבח בגלילות הירדן בפרק כב בספר יהושע. לענייננו, החשוב הוא עצם הצורך לגיטימציה. ומסתבר, שלאחר שמשה פעל למה שנראה בעינינו כמעין איחוד של שתי גדות הירדן, עדיין יש הרואים את עבר הירדן המזרחי כ'ארץ טמאה' (יהושע כב) ונצרך צעד מיוחד כדי לבטל זאת!

מהי המשמעות הרעיונית של העמימות הזאת? אנו מבקשים להציע בזאת דגם מהותי לתפיסות הגבול בתורה! הגבולות מוצגים כידוע בצורות שונות ומגוונות, הכול לפי העניין. גבול עשוי לסמל עניינים שונים, הכול לפי הכוונות שאנו מטעיינים במושג. הוא יכול ליצור גבול להתפשטות וכיבוש, בבחינת זה מה שניתן ותו לא! מודעות לחוסר יכולתנו לעבור אותו. ויכול לייצג גם רכושנות קיצונית - זה שלי ורק שלי. ברמת הפרט הפתרון - ליתר דיוק: אחד הפתרונות - קשור בניפוץ הגבולות. בשמיטה, כביכול, יש גבולות ואין גבולות, פעמים יש ופעמים אין, ברוח מליצת קוהלת: 'עת להציב גבול ועת להסירו'. ברמה הלאומית - וגם כאן יש פתרונות נוספים - הגבול איננו מוחלט. אנו מקפידים לציין שברמה ההלכתית צריך להגיע לפימות הגבול כמו לפימות מרבי של כל מושג דתי, אך כאן אנו פועלים ברמה הרעיונית. והנה מתברר, כי דווקא הגבול המזרחי של ארץ כנען - הירדן - דווקא הוא משתנה לאורך ההיסטוריה היהודית בצורה הדרמטית ביותר. אולם, אין זה שינוי פתאומי, הוא רמוז בספר בראשית. הנה כי כן, מעבר הירדן למדנו גם 'הלכות גבולות'!